

Část devátá: Právní normy

LITERATURA: *Grahn, W.*, Die Rechtsnorm, Leipzig 1979; *Holländer, P.*, Problém normotvorné rozpornosti v práve, Právník 1981; *Kelsen, H.*, Zum Begriff der Norm, in: Festschrift für H.C. Nipperdey, München-Berlin 1965; *Kleener, H.*, Rechtsnormstruktur, Schriftenreihe Methodologie, Heft 8, Leipzig 1980; *Knapp, V. (red.)*, Teoretické problémy tvorby čs. práva, Praha 1983; *Opalek, K.*, Der Dualismus der Auffassung der Norm in der Rechtswissenschaft, Rechtslehre 1989, č. 20; *Peschka, V.*, Die Theorie der Rechtsnormen, Budapest 1982; *Pieroth, B.*, Rückwirkung und Übergangsrecht, Berlin 1984; *Procházka, A.*, Základy práva intertemporálního, Brno 1928; *Procházka, A.*, Tvorba práva a jeho nalézání, Brno 1937; *Ross, A.*, Directives and Norms, London 1968; *Segeth, W.*, Aufforderung als Denkform, Berlin 1974; *Steiner, V.*, K problematice nepřipustnosti retroaktivity právních norem, Právník 1994; *Weinberger, O.*, Norm und Institution, Wien 1988; *Wright, G.H. von*, Norm and Action, London 1963; *Wróblewski, J.*, The Problem of the Meaning of the Legal Norm, Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht 1964, XIV; *Ziembinski, Z.*, Norms of Competence and Norms of Conduct, Archivum Iuridicum Cracoviense 1970, č. 3; *Ziembinski, Z.*, O rodzajach niezgodności norm, Studia filozoficzne 1969, č. 1.

I. Pojem právní normy

1. Norma a norma právní

1.1. Norma ve svém původním, obecném významu je *pravidlo stanovící, že něco má být*. To platí i pro normu právní, která je jedním z pravidel lidského chování. Takovéhoto pravidel je ovšem víc.¹⁹⁰ (Viz výše v části páté.) V dalším výkladu tedy půjde nejprve o to, odlišit právní normu od jiných pravidel lidského chování.

1.2. Teoretických koncepcí právní normy je bezpočet. Není snad právního filozofa, aby se nesnažil vymyslet vlastní koncepci právní normy a dokázat mylnost její koncepce vymyšlené jinými. Zajímavou „inventuru“ a klasifikaci dosavadních teoretických koncepcí právní normy provedl J. Wróblewski,¹⁹¹ jenž tyto koncepce rozřídil do šesti skupin, které ukazují velikou různost teoretických přístupů k tomuto problému. V práci, která je určena především účelům pedagogickým (a která je i svým rozsahem omezena), jako je tato, a v nejspodnější řadě i proto, že to považují za zbytečné, upouštím od snahy k dosavadním teoretickým koncepcím, resp. definicím, právní normy přivyšlet další. Spíš než o definici mi jde o vysvětlení (explikaci) pojmu právní normy z hlediska jejího regulačního působení ve společnosti.

1.3. Toto vysvětlení je možné jak z hlediska kvantitativního, tj. vysvětlením vztahu právní normy jako prvku systému práva k tomuto systému jako celku, anebo z hlediska kvalitativního, vysvětlením toho, čím se právní norma liší od jiných pravidel lidského chování, tj. od norem náležících do jiných, mimoprávních, normativních systémů.

¹⁹⁰ Srov. Opalek, Der Dualismus der Auffassung der Norm in der Rechtswissenschaft, s. 433 an.
¹⁹¹ Wróblewski, J., The Problem of the Meaning of the Legal Norm, s. 254 an.

Z hlediska *kvantitativního* byla právní norma případně charakterizována jako *nejmenší* (molekulární) *rozumná část* právního řádu,¹⁹² která sice má svou vnitřní strukturu a tím i své vlastní strukturální části, ve vztahu k právnímu řádu jako celku je ale sama *částí*, a to jeho částí základní (elementární). Právní normy v tomto smyslu jsou, obrazně řečeno, stavebními kameny právního řádu.

Ve své vnitřní struktuře se právní norma zpravidla člení na podmiňující část a část podmíněnou, resp. na hypotézu, dispozici a sankci, anebo na jednotlivé v ní obsažené normativní modality (příkazy, zákazy a dovolení). Tyto atomární jednotky však nejsou částmi (prvky) právního řádu, nýbrž jsou částmi (prvky) právní normy.

Z hlediska *kvalitativního* jsou základními znaky právní normy, jejichž úhrm je pro ni specifický, její regulativnost, právní závaznost, obecnost a vynutitelnost státním donucením.

Vzhledem k zmíněné různorodosti teoretických koncepcí právní normy nejsou ovšem tyto znaky nesporné. Tak např. z extrémiálního hlediska normativní teorie neobstojí ani jeden z nich. Ze sociologického hlediska, tj. při pozorování právní normy jako společenského regulativu však zaslouží pozornost všechny a proto jim bude věnován výklad další.

2. Znaky právní normy

2.1. *Formální znaky právní normy.* Formální znaky se zabývá věda ústavního práva. Jsou jimi zejména

- a) původ právní normy od ústavou k jejímu vydání oprávněného subjektu (v Ústavě ČR jsou tyto subjekty uvedeny v čl. 15 an., 78, 79 a 104 odst. 3),
- b) náležitá, zákonem předepsaná publikace.

2.2. *Materiální znaky právní normy.* Materiálními znaky právní normy jsou její regulativnost, právní závaznost, obecnost a vynutitelnost státní mocí.¹⁹³ O těch tu bude podán výklad podrobnější.

2.2.1. Regulativnost

Regulativnost¹⁹⁴ při výše uvedeném přístupu k právní normě z ní vyplývá per definitionem. Vyplývá z jejího charakteru jako společenského regulativu. Právní norma není ve společnosti pouhá modální věta „má být“ s jakýmkoli obsahem vyslovená státem jako normotvorným subjektem. Právní norma je právotvorným subjektem vydávána, aby ve společnosti něco regulovala. Ani to ovšem nestačí. Předmět, o němž právní norma vyslovuje, že má být, tedy musí být *regulovatelný*. Jinak by norma, i kdyby měla ostatní znaky právní normy, byla jen právní normou zdánlivou. Měla by formální znaky právní normy, ale nemohla by jako právní

¹⁹² Grabn, W., Die Rechtsnorm, s. 6

¹⁹³ Knapp, V., *red.*, Teoretické problémy tvorby čs. práva, s. 26 an.

¹⁹⁴ Pojem regulativnosti není daleko od pojmu normativnosti a podobně pojem regulativu není daleko od pojmu norma. Hranice mezi obojím není úplně zřetelná. Autor této učebnice sám v knize Teoretické problémy tvorby čs. práva pojmy normativnosti a regulativnosti ztotožňoval. Zde je po úvaze pro lepší srozumitelnost odlišuje: tak např. právní norma lidské chování normuje a zároveň reguluje, gramatická norma skloňování stanoví pravidlo ohybání určitých slov, ale lidské chování /ani nic jiného/ nereguluje.

norma působit. Ad absurdum dovedeno, takovou právní normou by byla norma, mající formální znaky právní normy, a přikazující lidem, že jsou povinni dožít se určitého věku. Nikoli absurdním, nýbrž skutečným příkladem takové právní normy, i když ne tak výrazným, byly koneckonců i zákony o pětiletých plánech. I ony se snažily regulovat to, co právní normou regulovatelné není.

2.2.2. Právní závaznost

a) Dalším definičním znakem právní normy, souvisejícím těsně se znakem předešlým, je její právní závaznost. V literatuře se sice vyskytly názory tento znak popírající (zejména názory uznávající i tzv. doporučující právní normy), těm však sotva lze dát za pravdu. Závaznost právní normy vyplývá přímo z její společenské podstaty. Kdyby byly uznány i právní normy nezávazné, tj. takové, které pouze doporučují či radí apod., redukoval by se rozdíl mezi právními normami a jinými společenskými normami pouze na výše uvedené formální znaky a ztratila by se z nich jejich společenská podstata. Právní normou by totiž podle této koncepce byla jakákoli norma vydaná oprávněným právotvorným orgánem a v náležité formě publikovaná. Je tedy namístě soudit, že právní závaznost definičním znakem právní normy je, a že tedy kdyby nějaký právní předpis vyjadřoval pravidlo lidského chování a splňoval přitom všechny formální znaky právního předpisu, ale nestanovil dotyčné pravidlo chování právně závazně, nebyla by tato norma normou právní.

Jako příklad takové normy, která ač vydána zákonem, očividně právní normou není, lze uvést § 2 ZOR, v němž se praví, že „občané, kteří chtějí spolu uzavřít manželství, mají předem poznat navzájem své charakterové vlastnosti“.

b) Závaznost právní normy vzniká z postavení subjektu práva (občana, právnické osoby) ve státu, tkví tedy v přímém vztahu subjektu práva (adresáta) práva a státu jako obecného subjektu normotvorného. Z toho pak vyplývá z hlediska teoretického i praktického hlediska tvorby práva významný poznatek, že právní normou není norma, jejíž závaznost vyplývá toliko ze vztahu administrativní podřízenosti jejich subjektů normotvornému orgánu nebo z jejich členství v tomto orgánu.

2.2.3. Obecnost

a) Aby určitá norma byla normou právní, je dále třeba, aby její závaznost byla obecná,¹⁹⁵ aby tedy byla nejen závazná, ale aby byla obecně závazná. Znak obecnosti je sice v literatuře uznáván, jeho chápání však jednotné není a jeho vysvětlení není bez obtíží.

Obecností právní normy je jednak obecnost co do předmětu právní úpravy, jednak co do subjektu právní normy.

Obecnost co do předmětu se rozumí to, že právní norma obecně vymezuje svou skutkovou podstatu, což jinými slovy znamená, že nikdy nemůže řešit určitý konkrétní případ. Kdyby tak nějaký právní předpis činil, nebylo by jeho dotyčné

¹⁹⁵ Obecnost právní normy patří k nejsložitějším a také nejspornějším problémům jejího vymezení. Existují různé koncepcie její obecnosti a existují i právní teorie, které obecnost za znak právní normy nepovažují vůbec. /Tak zejména brněnská teorie normativní./ Zde podáváná koncepce obecnosti právní normy je tedy jedna z mnohých.

určeny jako množina subjektů vymezená určitými obecnými znaky. Obecnost právní normy co do jejích subjektů je pak dána tehdy, jestliže jejím subjektem jsou všechny subjekty práv, které jsou prvkem dané množiny.

Počet prvků množiny subjektů právní normy může být ovšem velmi různý. Může být velmi veliký (tak např. stanoví-li zákon, že „každý má právo“) nebo velmi malý (tak např. stanoví-li zákon působnost vrchních soudů, které jsou podle ústavy dva) a prvek množiny subjektů právní normy může být i jen jeden. (Takových případů je poměrně hodně v ústavě: prezident republiky, Parlament, Poslanecká sněmovna, Ústavní soud, Nejvyšší správní soud atd.).

368

d) Zvláštní pozornost zasluhuje případ uvedený naposled. Ani tehdy totiž, jestliže právní norma je adresována jedinému subjektu, jej neurčuje individuálně, nýbrž určuje jej obecnými znaky. Tak např. ustanovení čl. 54 an. Ústavy České republiky nejsou adresována prezidentu republiky jména toho a onoho, nýbrž každému prezidentu republiky, tj. prezidentu republiky jména toho a onoho, nýbrž každému podobných) o množinu s jedním *obecně* vymezeným prvkem a právní norma jemu adresovaná je tedy adresována *všem* prvkům množiny.

369

e) Množina subjektů právní normy však nemůže být prázdná. Při úvahách o obecnosti právní normy nejde totiž o množinu jejích subjektů *de re*, nejde tedy o to, jaká je skutečná množina subjektů, kterým na základě dotyčné normy vzniknou práva a povinnosti nebo jiné právní následky, nýbrž o množinu *de dicto*, tj. o množinu subjektů, na které se norma obecně obrací. Jestliže by se norma neobracela na nikoho, nebyla by právní normou, a to nejen pro nedostatek obecnosti, ale i pro nedostatek své normativnosti, resp. pro nedostatek regulativnosti svého působení.

V uvedeném množinovém chápání obecnosti právní normy co do jejích subjektů je ovšem skryt protimluv, spočívající v tom, že množina subjektů právní normy není vymezena mimo právo, nýbrž je vždy vymezena právem samým, tedy právní normou. Právní norma však - dovedeno ad absurdum - může libovolně redukovat množinu svých subjektů na prvek jediný, jmenovitě určený, a tím zachovat zdánlivou obecnost, ale ve skutečnosti ji porušit.

370

Tento protimluv je ovšem zdánlivý. Právo totiž není na společností nezávislý systém, není voluntaristicky libovolné, nýbrž je společensky determinováno, a to jednak zejména politickými principy (politickými normami) dané společností. Jedním z nich je nepřipustnost sociální diskriminace. Tato politická norma dochází výrazu i v právu, a to především v ústavou zaručené rovnosti občanů, v rovnosti mužů a žen, v rovnosti subjektů občanskoprávních, pracovněprávních a jiných vztahů atd. Korektivem vylučujícím výše uvedenou kontradikci obecnosti právní normy co do jejích subjektů je tedy požadavek, aby právní norma, vymezující množinu svých adresátů, nebyla diskriminační, a to ani v právním, ani v obecném sociálním smyslu. Možno tedy uzavřít tak, že obecnost právní normy co do jejích subjektů je dána tehdy, jestliže norma působí absolutně (univerzálně) a zároveň je ve svém „relativním“ působení adresována všem subjektům tvořícím prvky určité množiny, aniž přitom byla právně či sociálně diskriminatorní.

2.2.4. Vynutitelnost

371

ustanovení právní normou, ale byl by to právním předpisem per nefas vydaný individuální (např. správní) akt. Tato stránka obecnosti právní normy je celkem nepochybná.

b) Obecnost právní normy co do jejích subjektů má dva aspekty. První z nich spočívá v „absolutním“ působení právní normy, tj. v tom, že právní norma zakládá univerzální povinnost všech subjektů práva zdířet se jakéhokoli chování, které by bylo s právní normou v rozporu. Takovéto chování by bylo, nezávisle na tom, zda a jakou sankcí je stíháno, objektivně protiprávní. To platí přirozeně i tehdy, jestliže právní norma sama ze svého příkazu či zákazu připouští výjimku. Tak např. stanoví-li právní norma obecný zákaz chování „p“, ale zároveň dovoluje, aby se za podmínek „h“ způsobem „p“ zachovaly osoby „s“, potom platí absolutní zákaz chování, které by osobu „s“ je-li splněna podmínka „h“, v chování „p“ rušilo, atp. Norma, které by se nedostávalo takového „absolutního“ působení, které by se tedy nedostávalo obecnosti v tomto jejím významu, by nebyla normou právní. Tak je tomu zejména např. v případě výše uvedených norem, které jsou pro své subjekty závazné toliko v důsledku jejich administrativní či pod. podřízenosti orgánu, který normu vydal.

366

Druhý aspekt obecnosti právní normy co do jejích subjektů se týká jejího působení „relativního“. Řešení tohoto aspektu obecnosti právní normy je složitější a právě jeho se týkají pochybnosti některých autorů. Subjektivní povinnosti, subjektivní práva, resp. jiné právní následky vyplývající z „relativního“ působení právní normy mohou mít sice také univerzální charakter, ale mohou se týkat i jen určitého počtu subjektů práva. Tak např. jen osob v pracovním poměru, živnostníků, vojáků, právníků osob atd., vždy však zároveň zakládají univerzální povinnost všech subjektů práva včetně státu, zdířet se jakéhokoli chování, které by s nimi bylo v rozporu. Budeme-li tedy nadále při řešení otázky obecnosti právní normy mluvit o jejích subjektech, nemíníme tím subjekty „absolutně“ univerzální povinnosti neporušovat právo, ale subjekty, jimž právní norma adresuje specifické povinnosti a práva, nebo pro něž stanoví jiné právní následky.

Pro posouzení obecnosti právní normy co do jejích subjektů není, jak vyplývá z právě uvedeného výkladu, rozhodující kvantitativní hledisko, tj. počet subjektů. Obecnost právní normy co do subjektů neznamená, že by právní norma musila být adresována každému, že by počet jejích subjektů musil být neomezený, a znamená ani, jak se někdy tvrdívá, že by počet jejích subjektů musil být neurčitý. Tak např. ustanovení trestního zákoníku, jejichž subjektem jsou vojáci, se týkají toliko osob uvedených v § 90 odst. (3) TrZ. Počet jejích adresátů je tedy omezený a zároveň určitý (ten to počet je sice proměnlivý, ale v každém okamžiku působnosti právní normy je určitý). Obecnost této normy spočívá tedy nikoli v tom, že je adresována *všem subjektům práva*, ale v tom, že je adresována *všem vojákům* ve smyslu § 90 odst. (3) TrZ.

c) Z požadavku obecnosti právní normy co do jejích subjektů však zároveň vyplývá, že nemůže být adresována jmenovitě toliko určitému vojákově či určitému advokátovi, určitému podnikovi atd. Obecnost právní normy tedy nespočívá v počtu jejích subjektů, ale ve způsobu jejich určení, to znamená v tom, že jsou

367

a) Nejspornějším znakem právní normy je její vynutitelnost státní mocí.¹⁹⁶ Tento definiční znak je spojen s právní závazností právní normy. Je však asi mylné se domnívat, že jde o totéž, že tedy právní norma je právně závazná proto, že je jí propůjčeno státní donucení. Právní závaznost je v právní normě samé, vyplývá, jak bylo řečeno, z její společenské podstaty. Spočívá v tom, že právní norma stanoví právní povinnost, tj. v tom, že světu adresátovi neponechává na vůli, jak se má zachovávat, z množství v dané situaci možných chování vybírá jedno (nebo alternativně některá) a stanoví je jako povinná. V důsledku toho je chování subjektu právní normy, které je v rozporu s chováním, k němuž byl povinen, protiprávní, došlo jím k porušení práva, nastal protiprávní stav.

b) Z právní povinnosti samé však nevyplývá, že ji ten, kdo ji má, dobrovolně splní, ani to, že ho k tomu nějaká moc donutí anebo ho postihne sankcí za nesplnění.

Mocí, která je k tomu povolána, je *moc státní*. Složitost věci je však v tom, že není zcela výjasněno, co se rozumí státním donucením, a tento pojem bývá chápán různě. V nejužším významu se státní donucení chápe toliko jako fyzické donucení, tj. jako výkon trestu či exekuce k vydobytí splnění. Toto chápání je na první pohled příliš úzké a v praxi se tento druh donucení vyskytuje zřídka. Většinou se tedy státní donucení chápe širše a rozumí se jím jak tzv. donucení přímé, tak donucení nepřímé, přičemž se státní donucení spojuje či ztotožňuje s právní sankcí. To ovšem je definice *ignotum per ignota*,¹⁹⁷ definování neznámého neznámým, neboť sám pojem sankce je sporný a nejasný.

Sankce se totiž většinou chápe jako újma, kterou má někdo povinnost střípět v případě, že porušil svou právní povinnost, a v důsledku toho. Sankce má tedy podle tohoto obvyklého chápání tři znaky: je to sekundární povinnost, jejímž předmětem je střípení nějaké újmy a podmínkou je porušení právní povinnosti, přičemž sám pojem újmy se vykládá v různě širokém smyslu. Existují však právní normy, u nichž státní donucení, jímž jsou provázány, nesplňuje ani jediný ze znaků právní sankce.

I když chápeme újmu v sebeširším významu, státní donucení se jejím uložením, resp. jejím způsobením (jejím výkonem) nevyčerpává. Některé právní normy totiž neukládají žádnou specifickou právní povinnost, takže ani nemůže dojít k jejich přímému porušení. Takoveto normy pak samozřejmě ani nemohou být provázány právními sankcemi. Jako příklad lze uvést ustanovení § 119 odst. 2 ObčZ a mnoho ustanovení podobných, která nejsou provázána hrozbou újmy v případě nesplnění. I ony však jsou spojeny se státním donucením, nikoli ovšem v podobě újmy postihující toho, kdo porušil právo. Státní donucení jako definiční znak právní normy je třeba chápat v širším významu, totiž jako státní péči o dodržování

¹⁹⁶ Zeller ovšem o vynutitelnosti právní normy nepočítával, nýbrž ji dokonce považoval za její přirozenoprávní vlastnost. V jeho Komentáři se mimo jiné čte: „S každým právem je již samo o sobě /,an stich'í spojeno oprávnění donucovat“ a dále: „Právo, které by nemohlo být prozraeno, by nebylo práven...“ a konečně: „Právo obrany a donucení je...právo vrozené“ (Commentar über das ABGB, s. 100).

¹⁹⁷ Podrobný výklad o sankci podává, sice jen z hlediska občanskoprávního, ale velmi instruktivně Luby, Š., Prevencia a zodpovednosť v občianskom práve, sv. II., Bratislava 1958, s. 313 an.

právních norem. Právními prostředky, jichž k tomu stát používá, jsou mimo sankce v podobě újmy (k níž v nejužším smyslu počítáme i neplatnost právního úkonu) např. odeprání právní relevance určitému úkonu, zrušení vadného rozhodnutí, ale i povinnost všech právo aplikujících orgánů rozumět určitému pojmu v právem závazně stanoveném významu atd. Tak např. zákonné vymezení pojmu věci nemovitě má za následek, že žádný státní orgán nemůže považovat chatu nespojenou pevně se zemí za nemovitost a požadovat k převodu jejího vlastnictví zápis do katastru nemovitostí, a to přirozeně ani tehdy, jestliže účastníci onu chatu sami ve smlouvě za nemovitost označili. Podobně z ustanovení a nabývání zletilosti vyplývá, že zletilé osobě nikdo nemůže upírat práva, kterých zletilost nabyla, že však ani ona se nemůže zprostit povinností a odpovědnosti stávající zletilé osoby, i kdyby se sama omylem považovala za nezletilou. Ustanovení o otcovství manžela matky znamená, že manžel matky, nebylo-li jeho otcovství zákonem způsobem popřeno, bude před zákonem vždy vystupovat jako otec a mít práva a povinnosti otcovy, i když jím ve skutečnosti není, a podobných příkladů je mnoho.

c) Specifická je problematika státního donucení u norem *dovolujičích* (permissivních), tj. takových, které někomu ponechávají na vůli, zda se nějakým způsobem zachová a tím způsobí nějaké právní následky. Všeobecné řešení položené otázky spočívá v tom, že se každé právní dovolení dá vyjádřit i právním zákazem. Permissivní právní norma je tedy vždy zároveň implicitně i normou zakazující, a to zakazující chování, kterým by se bránilo chování dovolenému, a tím je dán i obecný vztah permissivních právních norem a státního donucení. To znamená, že v případě permissivní normy státní moc nedonucuje nikoho, aby se choval tak, jak je mu dovoleno, donucuje však kohokoli, kdo by ho v tom rušil, aby od toho upustil. Formy tohoto donucení mohou být velmi různé a nemusí jít jen o právní sankce v obvyklém významu.

Jako příklad lze uvést § 12 odst. 2 OSŘ, podle něhož může být věc přikázána jinému soudu z důvodu vhodnosti. V tomto případě tedy vyšší soud věc jinému soudu přikázat může, ale nemusí mu ji přikázat, ani kdyby to bylo vhodné. Řízení u původně příslušného soudu by z tohoto důvodu vadné nebylo. Státní donucení tedy v tomto případě nespočívá v tom, že by státní moc donucovala vyšší soud, aby provedl delegaci, ale v případě, že k delegaci došlo, nutí delegovaný soud, aby věc projednal. Toto donucení se přirozeně neuskuteční přímou sankcí, ale tím, že by v případě, kdyby se delegovaný soud prohlásil nepřislušným, toto jeho rozhodnutí bylo v instancním pořádku zrušeno.

II. Struktura právní normy

1. Skladebné prvky právní normy

1.1. Právní norma jako molekulární jednotka právního řádu má sama svou vnitřní (atomární) strukturu, kterou lze pozorovat z různých hledisek, tj. podle různé nazíraných skladebných částí právní normy.

1.2. Jejimi skladebnými částmi jsou především tzv. *mody normativnosti* neboli *normativní modality*. Ty jsou jednak objektivní a jednak subjektivní.

Základní objektivní normativní modality¹⁹⁸ jsou dvě: *dovoleno* a *nedovoleno*. Z jejich kontravalentního vztahu, tzn. z toho, že není třetí možnosti, vyplývá, že v právu neexistuje jinak v deontické logice /logice norem/ uznávaná modalita „lhostejno“. Z hlediska práva žádné chování není lhostejné, nýbrž je buď jen dovolené anebo jen nedovoleno. Další argumentací, která byla uvedena výše v části druhé (II. 2.3.), lze odvodit, že dovoleno /zákonem/ je vše, co /zákonem/ není zakázáno.

Kontravalentní dvojici normativních modalit „dovoleno-nedovoleno“ lze z jiného hlediska vyjádřit normativními modalitami třemi: „dovoleno-přikázáno-zakázáno“.

Tyto tři modalit jsou na sebe navzájem převoditelné. Tak např. platí:

- jestliže je prikázáno *p*, je zakázáno *-p* a obráceně: jestliže je zakázáno *-p*, je prikázáno *p*,
- není-li *p* zakázáno, je dovoleno,
- jestliže je *p* prikázáno, pak je dovoleno atd.

Na příkladech to lze demonstrovat takto: „je-li prikázáno jezdit po silnici po pravé straně, je /mlčky/ zakázáno jezdit jinak, než po pravé straně, tj. uprostřed nebo po straně pravé“, „je-li dlužníkovi prikázáno zaplatit dluh řádně a včas, je mu totéž i dovoleno“ atd.

Z uvedených tří normativních modalit je nejsložitější modus „dovoleno“, který má, jak vyplývá z uvedených příkladů, tři formy resp. varianty:

- výslovně dovoleno, tomuto dovolení se říká explicitní;
- dovoleno, protože prikázáno, tomuto dovolení se říká implicitní;
- dovoleno, protože nezakázáno, resp. přesněji řečeno, protože právem neupraveno, tomuto dovolení se říká dovolení mlčky.

Struktura právní normy je tedy především určována uspořádáním uvedených normativních modalit, z nichž některé jsou v právní normě vyjádřeny výslovně a některé z ní, resp. z jejího kontextu s jinými právními normami, vyplývají mlčky. Tak např. v § 558 ObčZ se prodávajícímu výslovně ukládá odevzdat předmět koupě kupujícímu, z čehož mlčky vyplývá i to, že se mu to dovoluje, ale i to, že se kupujícímu prikazuje /stanoví se jeho povinností/ předmět koupě od prodávajícího převzít atd.

1.3. Subjektivními normativními modalitami jsou „oprávněno“ a „povinnno“, které jsou jak ve vztahu k modalitám objektivním /např. jestliže je někomu zakázáno *p*, pak je povinen *-p*/, tak ve vztahu vzájemném /např. jestliže A je vůči B povinen *p*, pak je B vůči A oprávněn *p*/.

2. Podmíněná a nepodmíněná právní norma

2.1. Podmíněné právní normy ukládají svým adresátům povinnosti jen za určité skutkové podmínky. Ve své struktuře se člení na část *podmínující* (skutkovou), která vyjadřuje podmínku, za které norma ukládá povinnosti, a *podmíněnou* (normativní), kterou je norma sama. Podmíněná právní norma se tedy dá redu-

¹⁹⁸ Viz Knapp, V., Holländer, P. /red./, Právne myslenie a logika, s. 215 an.

kovat na souvětí, jehož první (přední) část, zvaná antecedent, je hypotetickým výrokem, a druhá /zadní/ část, zvaná konsekvent, *normativní větou*: „jestliže něco je, pak něco má být“, např. „jestliže někdo jinému zaviněně způsobil škodu, je povinen ji nahradit“.

Tradičně se za skladebné prvky právní normy považují *hypotéza*, tj. podmiňující část, a *skutková část, dispozice*, tj. normativní část, která vyjadřuje, co má být, nastane-li hypotéza, a *sankce*, tj. další normativní část, která vyjadřuje, co má být, nastane-li hypotéza a nebude-li splněna dispozice.

Toto tradiční a houževnatě přetrvávající učení a trojdielnosti právní normy /jestliže *h*, pak *d*, jinak *s*/ je ovšem velmi nepřesné a logicky neudržitelné. Je však z pedagogického hlediska velmi instruktivní, takže po upozornění na to, v čem je jeho nepřesnost, je použijeme i zde.

Nepřesnost trojdielného pojetí právní normy je několikerá:

- předně spočívá v tom, že nejde o trojdielnost právní normy, ale o její čtyřdielnost:

jestliže *h*, pak *d*,

jestliže *h* a *-d*, pak *s*.

Prvek *d* tu totiž vystupuje dvakrát, jednou pozitivně a jednou jako negace *a*, což je neméně důležitě, jednou jako normativní věta /má být *d*/ a podruhé jako výrok /*d* nenastalo/.

- dále spočívá nepřesnost v tom, že normativní /tj. právní normou/ je v každém řádku jen konsekvent: „má být *d*“, resp. „má být *s*“, antecedent není právní norma, ale skutková podmínka právní normy;

- další nepřesnost spočívá konečně v tom, že ve výše uvedené dvouřádkové struktuře právní normy ve skutečnosti nejde o právní normu jednu, ale o právní normy dvě, z nichž v druhé je negace *d* hypotézou a *s* dispozicí.

Demonstrována dvouřádková čtyřdielná norma tvaru

d → *Md*

h & *-d* → *Ms*

se nazývá *normou íplnou* anebo *normou podmíněnou perfektní*.

Ve skutečnosti se ovšem tato norma, resp. dvojnорма, v této své tradiční podobě vyskytuje velmi vzácně, a to zejména v právu soukromém. Častěji se vyskytují normy neúplné a – zejména ve veřejném právu – normy složitě a atypické.¹⁹⁹

2.2. Neúplnost právní normy vzniká tehdy, jestliže některý z jejích výše uvedených prvků chybí. Chybět totiž může hypotéza, negace dispozice a sankce. Chybět nemůže dispozice. Ta totiž je sama skutečnou právní normou, tj. příkazem, že něco má být.

Neúplné právní normy v tomto tradičním pojetí mají tři tvary, které tu budou vyjádřeny výše uvedenou symbolikou. Vedle *podmíněné normy perfektní* existují: *anepodmíněné právní normy perfektní*, ve kterých chybí hypotéza:

Md

¹⁹⁹ Viz Knapp, V., Holländer, P. /red./, op. cit., s. 209 an.; srov. též Grahn, W., op. cit., s. 5; Klenner, H., Rechtsnormstruktur; podrobný výklad struktury jednotlivých druhů právních norem se podává v práci Knapp, V. /red./, Teoretické problémy tvorby čs. práva, str. 37 an.

- d → Ms,
b/ *podmíněné právní normy imperfektní*, ve kterých chybí sankce a tudíž i negace dispozice:
- h → Md,
c/ *nepodmíněné právní normy imperfektní* ve kterých chybí hypotéza a celý druhý řádek /druhá norma/ a které mají tvar Md.

379 2.3. V klasickém třídění právních norem podle jejich struktury jsou tedy dvě normy dvouřádkové /dvojnomy/ a dvě normy jednořádkové, z nichž ty dvojrádkové jsou v tradiční nomenklatuře perfektní a jednořádkové jsou imperfektní.

Imperfektní právní normy vyvolávají ovšem vážný teoretický problém, který je spojen se znakem vynutitelnosti právní normy, na který bylo upozorněno už výše. Stručně řečeno, tento problém spočívá v otázce, zda imperfektní normy vůbec existují. Při řešení této otázky záleží na tom, co se rozumí právní sankcí. Chápe-li se tato sankce tak, jak bylo zde vloženo (viz výše sub I. 2.2.4.), pak každá právní norma je per definitionem provázena nějakou normou sankční, spočívající nejobecněji řečeno v tom, že státní moc zabráňuje v chování normě odporujícímu, resp. vzniku normě odporujícího stavu. Při tomto chápání právní normy pak normy imperfektní neexistují, tzn. že samo třídění právních norem na perfektní a imperfektní je vadné, takže existují jen právní normy podmíněné a nepodmíněné, přičemž státní moc pečuje o to, aby nebyly porušovány ty ani ony.

III. Druhy právních norem

380 V průběhu tisíciletí lidská kultura v oblasti právního myšlení vytvořila rozmanité myšlenkové typy, resp. druhy právních norem, jakožto nástrojů právní regulace. Ty se pak podle zvoleného hlediska třídí podle svého postavení (tílohy) v systému právní regulace, podle rozsahu upravených vztahů, způsobu vyjádření obsahu normy, její struktury, aplikované právněnormativní modalitě, vztahů vůle adresátů a dispozice právní normy atd.

1. Hmotněprávní a procesněprávní normy

Právní normy lze dle jejich postavení v systému právní regulace členit na hmotněprávní a procesněprávní. O tom viz podrobnější výklad v části čtvrté, V.2.

2. Třídění právních norem podle právní síly (Hierarchie právních norem)

381 *Právní silou* se rozumí vlastnost právní normy, resp. právního předpisu, právně zavazovat své adresáty, tj. ukládat jim právní povinnosti.²⁰⁰
Právní síla je chápána

²⁰⁰ O právní síle a o třídění právních norem podle právní síly viz v práci V. Knappa /red./, Teoretické problémy tvorby čs. práva, s. 61 an.

- *absolutně*, totiž tak, že se rozeznávají právní normy různé úrovně, tj. právní úrovně vyšší a nižší právní síly (u nás právní normy zákonné a podzákonné) a -*relativně*, tzn. ve vzájemném vztahu právních norem, v němž platí, že právní norma nižší právní síly nesmí odporovat právní normě vyšší právní síly.

Podle *absolutní* právní síly se v českém právním řádu rozlišují právní předpisy

- primární (zákonné), jimiž jsou ústavní zákony; zákony („obyčejné zákony“); zákonná opatření Senátu podle čl. 33 Ústavy;

- sekundární (podzákonné), jimiž jsou

nařízení vlády (čl. 78 Ústavy), právní předpisy, vydávané ministerstvy resp. jinými správními orgány a orgány územní samosprávy (čl. 79 odst. 3 Ústavy); vyhlášky zastupitelstev územních samosprávních celků (čl. 104 odst. 3 Ústavy).

Hierarchické pořadí právních předpisů, resp. právních norem je ve výše uvedeném přehledu dáno shora dolů, tj. tak, že právní normy sekundární jsou obecně slabší než právní normy primární a jednotlivé druhy právních norem, uvedené v nižším pořadí, jsou vždy slabší než všechny právní normy, uvedené v pořadí vyšším.

Terciatní tvorba práva v České republice není přípustná. Sekundární právní norma nemůže provést další delegaci (subdelegaci) legislativní pravomoci, takže terciární právní normy neexistují. (Tzv. interní normy nejsou normami právními.)

Podle *relativní* právní síly se rozlišují právní normy *originární* (původní, neodvozené) a právní normy *derivativní* (odvozené, delegované), tj. takové, které

mohou být vydávány jen na základě právní normy originární a k jejímu provedení, a to buď z vlastního podnětu anebo jen na základě výslovného zmocnění (delegace) právní normy originární. Za stejných důvodů jako výše bude i zde klasifikace provedena nikoli podle právních norem, ale podle dotyčných právních předpisů.

- Právní předpisy *originární* jsou

- právní předpisy primární (zákonné); stává se sice, že ústava či ústavní zákon podrobnější úpravu nějaké věci nebo provedení některého svého ustanovení odkáže „obyčejnému“ zákonu, z teoretických důvodů se však takovéto zákony, tj. zákony, provádějící ustanovení zákona ústavního, považují za právní předpisy originární;

- originární jsou svou povahou i vyhlášky zastupitelstev územních samosprávních celků.

- Právní předpisy *derivativní* jsou

- nařízení vlády;

- právní předpisy ministerstev, jiných správních orgánů a orgánů územní samosprávy (s výjimkou vyhlášek zastupitelstev, viz výše).

- Při současném třídění podle obou kritérií tedy jsou

- zákony a zákonná opatření Senátu právní předpisy primární a originární,
- nařízení vlády a právní předpisy ministerstev, jiných správních orgánů a orgánů územní samosprávy právní předpisy sekundární a odvozené,

- vyhlášky zastupitelstev celků územní samosprávy právní předpisy sekundární a originární.

3. Třídění právních norem z hlediska jejich teritoriálního působení

383 Podle územně organizační struktury se právní předpisy třídí zejména v *složných státech*, a to zejména ve federacích. V těch existuje zákonodárná pravomoc federální (spolková) a zákonodárná pravomoc členských států (zemí, kantonů, provincií atd.). Tato pravomoc je buď vylučná, tzn. že úprava některých věcí náleží výlučně do pravomoci federace a některých do výlučné pravomoci členských států, anebo konkurující, tzn. že úprava některých věcí náleží v některých případech federaci a v některých případech členským státům. Tak tomu bylo i v československé federaci, kde rozdělení kompetencí upravovala jednak ústava a jednak tzv. kompetenční zákony.

Na základě dělby zákonodárné pravomoci pak ve federacích existují zákony, resp. vůbec právní předpisy federální, zákony, resp. právní předpisy členských států, vydané ve vylučné nebo v konkurující zákonodárné pravomoci.

Ve federacích platí většinou zásada, že federální právo je silnější, než právo členských států, opírající se o tradiční německou zásadu Reichsrecht bricht Landrecht (říšské právo má přednost před právem zemským).

V *unitárním státě* (nebo v členském státě státu složeného) je územně organizační struktura státu kriteriem rozdělení právních předpisů na *celostátní a lokální*. Lokálními jsou právní předpisy místních orgánů státní správy a orgánů územní samosprávy. V jejich vztahu platí požadavek souladu lokálních právních předpisů s celostátními právními předpisy.

4. Právní normy podle povahy hypotézy

384 4.1. Podle povahy své hypotézy se právní normy liší na *obecné a speciální*. Toto rozlišování vyplývá z vnitřní struktury jevů označených hypotézou právní normy a z potřeby na jeden, nebo jenom na některé z jejích komponentů vázat jiný právní následek, než je tomu u normy obecné.

Příkladem vztahu obecné a speciální právní normy jsou obecná ustanovení § 43 an. ObčZ o smlouvě, obecná ustanovení § 663 an. o smlouvě nájemní, speciální ustanovení téhož zákoníku o nájmu bytu (§ 685 an.) a speciální ustanovení zákona č. 116/1990 Sb. o nájmu a pronájmu nebytových prostor.

Druhým příkladem, který zároveň demonstuje nedomyšlenost a nedostatečnou koordinovanost vztahů obecné normy a norem speciálních, podávají ustanovení ObčZ o bezdůvodném obohacení. Obecné ustanovení § 451 odst. 1 stanoví: „Kdo se na úkor jiného bezdůvodně obohacel, musí obohacení vydat.“ Pak v § 451 odst. 2 a dále v § 454 an. následují jednotlivé specifické skutkové podstaty bezdůvodného obohacení, tj. plnění nedluhu atd. Není však jasné, zda obecné formulované ustanovení § 451 odst. 1 je skutečně obecné, tzn. zda se podle něho lze domáhat vydání obohacení i v jiných případech, než jsou specifické případy uvedené v zákonu, anebo zda § 451 odst. 1 toliko obecně uvozuje dále uvedené

případy specifické, které jsou taxativní, tj. vylučné. Vše svědčí argumentací první, praxe však konstantně přijímá interpretaci druhou.

Ve vzájemném vztahu obecné a speciální normy platí norma speciální (lex specialis derogat generali).

4.2. Velmi podobné je třídění právních norem na *abstraktní a kazuistické*, 385 (kazuální, od slova „casus“, tj. „případ“). Abstraktní jsou právní normy ve výše uvedeném smyslu obecné, kazuistické jsou právní normy, které vymezují svou skutkovou podstatu (svou hypotézu) výčtem jednotlivých případů. Příkladem toho je zmíněný vztah obecného ustanovení § 451 odst. 1 ObčZ a speciálních ustanovení § 451 odst. 2 a § 454 ObčZ. Dalším příkladem je § 128 odst. 2 ObčZ, jenž obecně připouští vyvlastnění a abstraktně stanoví jeho podmínky, zároveň ale jako jeho podmínku vyžaduje speciální zákon, který upraví podmínky vyvlastnění konkrétně. Takovým zákonem je např. zák. č. 50/1976 Sb. o územním plánování a stavebním řádu (ve znění novel), který stanoví možnost podmínky vyvlastnění ve svém § 108 odst. 2. V obou případech jsou právní normy obecné a právní normy speciální zároveň ve vztahu právních norem abstraktních a kazuistických.

5. Právní normy podle povahy dispozice

5.1. Právní normy kogentní a právní normy dispozitivní

386 Rozlišování mezi právními normami kogentními a dispozitivními, které je typické pro právo soukromé, nicméně je ale obecné, souvisí se základním definičním znakem práva, jímž je jeho vynutitelnost. Podrobněji je o tomto rozdílů a o teoretické problematice s ním spojené vyloženo v části čtvrté, III. 2.3.

5.2. Příkazující, zakazující a dovolující právní normy

Podle normativní modality obsažené v právní normě lze normy členit na *příkazující* (permissivní), *zakazující* a *dovolující*.

Vzhledem k tomu, že normativní modalita jsou navzájem převoditelné (viz výše sub 2.1.), není toto třídění norem vylučné, nýbrž se uskutečňuje podle toho, která modalita v dané právní normě převažuje. Tak např. permissivní norma § 524 ObčZ, podle níž „věřitel může svou pohledávku i bez souhlasu dlužníka postoupit...jinému“, zároveň implicitně příkazuje dlužníkovi, aby toto postoupení pohledávky strpěl, a každému zakazuje, aby věřiteli v možnosti postoupení pohledávky bránil. Podobně norma vyslovená v § 588 ObčZ, příkazující kupujícímu zaplatit prodávajícímu kupní cenu, mu implicitně dovoluje tak učinit, každému zakazuje mu v tom bránit, věřiteli příkazuje zaplacení přijmout atd.

6. Právní normy podle sankce

Právní normy podle sankce se rozlišují na *perfektní a imperfektní* leges perfectae a leges imperfectae/. O tom bylo vyloženo výše sub II. 2.

7. Právní normy finální (teleologické)

387 Právní norma z hlediska sociologického vždy sleduje určitý účel. Zpravidla jej však nevyjadřuje explicitně, nýbrž jej předpokládá a explicitně upravuje lidské chování (stricto sensu, tj. konání a nekonání), které je prostředkem k dosažení

předpokládaného účelu. Tak např. právní normy o smlouvě o dílo nevyjadřují účel, pro který objednatel díla zhotovené dílo bude užívat, nýbrž stanoví povinnost dodavatele díla objednané dílo zhotovit a zároveň stanoví některé podrobnosti týkající se tohoto zhotovitelova konání a díla samotného.

Výjimečně však existují i právní normy, které naopak závazně stanoví výsledky, jehož má být lidským chováním (zejména konáním) dosaženo, neregulují však toto chování samo, nýbrž je, samozřejmě v mezích práva, nechávají adresáti právní normy na vůli. Takovéto normy se nazývají normy *finální*, tj. účelové, a často (a nepřesně) též *teleologické*.

Praktický význam tyto normy měly především v centrálně a závazně plánovaném hospodářství, kdy právní norma ukládala svému adresátovi dosažení určitého hospodářského výsledku. Odpadnutím závazného plánování význam finálních právních norem podstatně poklesl. Jako jejich příklad se dnes uvádí ustanovení § 31 odst. 2 ZOR, podle něhož výchova dětí „musí být vedena tak, aby děti získávaly stále širší a hlubší vzdělání...“.

Je ovšem pochybné, zda sama teoretická koncepce finálních norem je korektní.

8. Právní normy odkazující a blanketové

388 Kvalitativní a zejména i kvantitativní různost právní normy a právního předpisu vyžaduje legislativně technické prostředky, které umožňují orientaci v právních textech a které umožňují „spojovat“ jednotlivé části právních norem.

Odkazující a blanketové právní normy proto lze nazvat konektory spojujícími jednotlivé části právních norem. *Odkazující právní normy* přitom spojují *přesně identifikovanou ustanovení právního předpisu*, resp. více právních předpisů, například tomu *blanketové právní normy* spojují části právní normy s další její částí obsaženou v jiném *právním předpisu, který není v právní normě samé identifikován*.

Odkaz lze přitom koncipovat ve vztahu k ustanovení stejného právního předpisu (*vnitřní odkaz*) nebo k ustanovení jiného právního předpisu (*vnější odkaz*). Za blanketové právní normy bývají považovány i právní normy zmocňovací.

9. Zmocňovací právní normy

389 Hierarchické struktury státních orgánů odpovídá i hierarchická struktura právních předpisů. Suverenita moci parlamentu se v oblasti právního řádu zabezpečuje omezením možnosti jiných státních orgánů vydávat právní předpisy, pokud k tomu nebyly ústavou nebo zákonem zmocněny.

Zmocňovací právní normy tudíž zakládají pravomoc vydávat podzákonné právní předpisy. Zmocňovací právní normy mohou být *generální* nebo *konkrétní*. Příkladem generální zmocňovací normy je ustanovení čl. 78 Ústavy České republiky, které zmocňuje vládu k vydávání nařízení za účelem provedení zákonů a v jejich mezích. Ústavní základ pro konkrétní zmocnění představuje ustanovení čl. 79 Ústavy České republiky.

390 Obsahem zmocňovací právní normy, kromě samotného zmocnění k vydání

podzákonného právního předpisu, je určení normotvorného subjektu a vymezení předmětu právní úpravy, k níž je příslušný subjekt zmocněn.

Přenesení zákonodárné pravomoci zmocňovací právní normou se nazývá *zákonná delegace*. Ta se smí uskutečňovat jen v mezích přípustných ústavou. I v těchto mezích je však žádoucí, aby jí bylo používáno co nejušporněji, poněvadž její nadužívání vede ve skutečnosti k přesouvání těžší tvorby práva z moci zákonodárné (legislativy) na moc výkonnou (executivu).

Subdelegace zákonodárné (právo tvorné) pravomoci podle našeho práva je nepřipustná, tzn. že orgán delegovaný není oprávněn právo tvornou pravomoc, kterou získal delegací, delegovat dál, tj. subdelegovat, na orgán další. Tak např. vláda nesmí svou delegovanou pravomoc podle čl. 78 Ústavy přenést na ministerstvo, ministerstvo delegované podle čl. 79 Ústavy svou takto získanou pravomoc nesmí subdelegovat na jiné ministerstvo ani na okresní úřad atd.

10. Dočasné (termínované) právní normy

Právní normy jsou zpravidla časově neomezené. Jejich účinnost zaniká derogací, tzn. právní normou pozdější, která je s právní normou dřívější neslučitelná. Derogace může nastat výslovně nebo obecnou klauzulí anebo implicitně podle zásady *lex posterior derogat priori* a dalších zásad obdobných. O tom všem bylo podrobněji vylouženo výše v části sedmé, V. 3.3.

Ojedinele existují i právní normy a priori dočasné, tj. takové, které byly vydány jen na určitou dobu, stanovenou jako terminus ad quem účinnosti normy. *Konec účinnosti* může být stanoven buď *přesným termínem* (datem) nebo *právní skutečností* nebo *časovým intervalem*. Příkladem první formy ukončení časové působnosti termínované právní normy je ustanovení čl. III odst. 2 ústavního zákona č. 14/1990 Sb., o odvolávání poslanců zastupitelských sborů a o volbě nových poslanců národních výborů, podle něhož „Články I a II ztrácejí účinnost 31. března 1990.“ Příkladem druhé formy je ustanovení čl. II ústavního zákona č. 183/1989 Sb., o volbě nových poslanců zákonodárných sborů, dle něhož „Článek I ztrácí účinnost dnem vykonání voleb do zákonodárných sborů, nejpozději do 31. prosince 1990“. Časovým intervalem by byla omezena právní norma, která by např. stanovila, že pozbývá účinnosti po třech letech od jejího nabytí.

Termínované právní normy jsou opodstatněny v případech, kdy zákonem zamýšlený cíl má jen časově omezenou aktuálnost, kterou lze předem přesně stanovit.

11. Intertemporální právní normy

Vzhledem k tomu, že nové právní normy zpravidla nevznikají v „prostoru práva prostém“, nýbrž nová právní norma téměř vždy nahrazuje nějakou právní normu dřívější, bývá dána i kontinuita předmětu právní úpravy.²⁰¹ Den účinnosti nové právní normy, která zrušila normu dřívější, je tedy i časovým rozmezím, kdy

²⁰¹ Stov. Pieroth, B., Rückwirkung und Übergangsrecht.

právně upravené skutečnosti a vztahy atd., se dostávají z režimu jedné právní normy do režimu jiné právní normy.

Tato skutečnost souvisí s trváním (přetrváváním) práva, o němž bylo vyloženo výše v části čtvrté, III. 3.1.3. Existují totiž právní vztahy, které vznikly za práva starého a přetrvávají i za práva nového atd. Tuto situaci řeší zpravidla nový právní předpis sám v tzv. intertemporálních (přechodných) ustanoveních.

Obvyklým řešením je výše zmíněná nepravá zpětná účinnost právní normy. Intertemporalní ustanovení nového právního předpisu, která bývají umístěna na jeho konci, zpravidla vycházejí ze zásady, že právní vztahy vzniklé před jeho účinností se spravují

- ode dne účinnosti nové právní normy novou,
 - před účinností nové právní normy právní normou dřívější.
- Tak např. byla-li uzavřena občanskoprávní smlouva před účinností nového zákona a právní vztah jí založený trvá i po jeho vydání, posoudí se
- platnost uzavření smlouvy, její předmět, způsobilost jejích subjektů atd. podle zákona dřívějšího,
 - právní vztah jí založený, tj. práva a povinnosti z ní vzniklé před účinností nového zákona podle zákona tehdejšího a po účinnosti nového zákona podle zákona nového.

Tuto obecnou zásadu ovšem bývá v legislativní praxi třeba vyjádřit podrobněji, resp. konkretizovat a event. modifikovat pro jednotlivé specifické otázky, zejména na např. pro běh lhůt, které začaly běžet za práva starého a pokračují za práva nového atd.

Výše uvedeně obecné zásady platí i v oboru práva trestního, jejich konkretizace je tu však složitá a vyvolává řadu specifických problémů (srov. složitá intertemporální ustanovení § 596 an. TřZ).

12. Kolizní právní normy

394 V právní regulaci vztahů s mezinárodním prvkem je nezbytné vymezit vztah práva vnitrostátního a jiných, zahraničních, právních řádů, jakož i stanovit hlediska, podle nichž lze určit, kterým právním řádem se daný vztah řídí. Právní normy, které určují *hlediska výběru právního řádu rozhodného pro posouzení vztahů s mezinárodním prvkem* se nazývají *kolizní právní normy*.

Příkladem kolizní právní normy je ustanovení § 19 zákona č. 97/1963 Sb. o mezinárodním právu soukromém a procesním: „Způsobilost osoby uzavřít manželství, jakož i podmínky jeho platnosti se řídí právem státu, jehož je tato osoba příslušníkem.“

Kolizní norma tudíž neupravuje dotčený společenský vztah, nýbrž určuje právní řád, jenž jej upravuje. Z toho vyplývají zvláštnosti struktury kolizní právní normy. Její první součástí se nazývá *rozsaň*. Vymezuje předmět úpravy (dotyčný vztah). V uvedeném příkladě je rozsahem kolizní normy způsobilost osoby uzavřít manželství a podmínky platnosti manželství. Druhá část kolizní normy se nazývá *navázání*, v němž se dle kolizního kritéria určuje právní řád, jímž se předmět úpravy obsažený v rozsahu kolizní právní normy řídí. V příkladu kolizní normy

obsažené v § 19 zákona č. 97/1963 Sb. je kolizním kritériem státní příslušnost a navázáním je stanovení rozhodného právního řádu dle tohoto kolizního kritéria.

IV. Vznik právní normy jako zdroje práv a povinností

1. Etapy vzniku

Právní norma vyjádřená právním předpisem vzniká právotvorným procesem, který byl vyličen v části sedmé. Zde půjde o závěr tohoto procesu, který vrcholí v době, kdy právní norma počne plnit svou regulační funkci, tj. kdy počne zakládat práva a povinnosti. Závěr tohoto procesu je rozdělen do několika etap,²⁰² které odpovídají závěrečným etapám vzniku právního předpisu a nejvýrazněji se

jeví v procesu vzniku zákona. Na tom zde bude tento proces demonstrován. Návrh zákona je Parlamentem přijat. Ústava o přijetí zákona výslovně mluví několikrát, nedefinuje však, co se tím rozumí. Z kontextu vyplývá, že přijetím zákona v tomto smyslu je souhlasné usnesení obou sněmoven nebo popř. usnesení Poslanecké sněmovny. Teprve takto přijatý zákon, který ještě zákonem není, je předložen k podpisu předsedovi Poslanecké sněmovny, prezidentovi republiky a předsedovi vlády. Prezident republiky ovšem má právo suspenzivního veta a přijatý zákon může Poslanecké sněmovně vrátit. Jestliže Poslanecká sněmovna na přijatém zákonu kvalifikovanou většinou všech svých poslanců nesetrvá, platí podle čl. 50 odst. 2 Ústavy fikce, že přijatý zákon nebyl přijat. Setrvá-li Poslanecká sněmovna kvalifikovanou většinou na prezidentem republiky vetovaném zákonu, pak se tento přijatý zákon vyhlásí.

Ústava je, jak vidno, v této věci dost nejasná, nepochybně však je, že za přijatý zákon považuje schválený návrh zákona, který dosud nebyl vyhlášen a ve smyslu čl. 52 Ústavy se dosud nestal součástí českého právního řádu. Jaký je právní charakter takového *přijatého zákona*, se z ústavy ani jiného zákona nevyčte. Celkem nepochybná interpretace Ústavy však vede k závěru, že přijatý zákon je usnesení obou sněmoven nebo popř. Poslanecké sněmovny, jímž byl schválen návrh zákona. Nejde tedy ve skutečnosti o přijatý zákon, ale o *schválený návrh zákona*, který se po splnění dalších podmínek teprve zákonem stane. Z toho pak vyplývá (a v praxi se takový případ, jež za platnosti federálního ústavy stal), že Parlament schválený návrh zákona může svým usnesením zrušit popř. změnit dříve, než se stane zákonem. V takovém případě jde o revokaci nebo o změnu parlamentního usnesení, nikoli přirozeně o derogaci ani o novelizaci zákona.

2. Platnost právní normy

„Přijatý zákon“ se stane zákonem *platným* tím, že byl *náležitě* podle zákona 397 vyhlášen (čl. 52 Ústavy). Tím se stanou platnými právní normy v zákonu obsažené.

Platností právní normy se rozumí skutečnost, že se stala součástí českého

²⁰² Knapp, V./red./, Teoretické problémy tvorby čs. práva, s. 177 an.

právního řádu. To znamená, že, měla-li být nyní změněna nebo zrušena, muselo by se to stát její novelizací resp. derogací provedenou zákonným procesem a právní normou stejné nebo vyšší právní síly.

Samým nabytím platnosti však právní norma ještě nepůsobí vznik práv a povinností svých recipientů. Jejich vznik začne působit teprve nabytím účinnosti.

Platnost normy končí způsobem vylíčeným výše v části sedmé, V. 3.3.

3. Účinnost právní normy

Účinnost právní normy znamená, že z ní jejím adresátům vznikají práva a povinnosti. Předpokladem účinnosti právní normy je její platnost. To znamená, že právní norma může nabyt účinnosti nejdříve v den, kdy se stala platnou, tj. v den svého vyhlášení, nikoli dřív. (O nepřítupnosti zpětné účinnosti právní normy viz dále v části třinácté, II.)

Právní norma však může nabyt účinnosti později. Mezi dnem, kdy se právní předpis stal platným, a dnem, kdy nabyl účinnosti, může tedy uplynout určitá doba, která se nazývá *dobou legisvakance* nebo prostě legisvakancí, která má umožnit, aby se adresáti nové právní normy s ní náležitě seznámili a adaptovali se na ni. Mají-li totiž adresáti právních norem tyto normy dodržovat a zejména státní orgány náležitě jejich dodržování zabezpečovat, pak musejí mít možnost je poznat.

Právního předpisu (praktické je to zejména u zákonů) je tedy třeba rozlišovat datum, kdy byl právní předpis přijat, datum, kdy nabyl platnosti, tj. kdy byl publikován, a datum, kdy nabyl účinnosti. Jako příklad bude uvedena Ústava České republiky, která byla Českou národní radou přijata dne 16. prosince 1992, platnosti nabyla dnem 28. prosince 1992 a účinnosti nabyla dne 1. ledna 1993. Doba legisvakance tu trvala tři dny. Někdy ovšem může být doba legisvakance velmi dlouhá. Tak např. německý občanský zákoník (BGB) byl přijat a vyhlášen roku 1896 a účinnosti nabyl po více než třech letech, dne 1. ledna 1900.

Právní věda i právní praxe po dlouhou dobu ulpivaly na iluzi, že zákon se stává účinným v den, kdy je tak platným právem stanoveno. Je to samozřejmě pravda, a to pravda neobyčejně důležitá z hlediska zákonnosti. Přesto však je to pravda jen poloviční. Iluzí je to potud, že v den formální účinnosti zákona (zejména zákona rozsáhlejšího a složitějšího) zpravidla dávno ještě nezačíná jeho účinnost sociální, jeho společenské působení. Nabytí této účinnosti je proces, který nezbytně prochází lidským vědomím, v němž se norma stává motivem jednání a jehož prostřednictvím se chování, normou požadované, stává chováním praktickým, skutečným společenským chováním lidí.

Nová právní norma vstupuje do situace, kdy existuje určitý rytmus každodenního života, a to rytmus zformovaný v určitém právním řádu a jemu přiměřený. Vydáním nové právní normy se tento právní řád mění (více nebo méně, ale vždy) a existující každodenní praktická činnost se s ním dostává do rozporu. (Právo neguje společenské vztahy.) Nová právní norma se musí nejprve zmocnit své každodenní praktické činnosti, chování podle ní se musí stát každodenním, což je proces seznamování, poznávání a zvykání, který po jistou dobu trvá.

Staletá empirie dovedla v této věci k zmíněnému rozlišování platnosti a účinnosti právní normy. Ani delší doba mezi dnem platnosti a počátkem účinnosti právní normy však věc úplně neřeší a řešit nemůže. Tato doba je sice už dobou seznamování se zákonem, ale zákon v ní dosud není a nemůže být aplikován. Ono nejdůležitější seznamování, k němuž dochází teprve právě v aplikaci, zatím není možné a může nastat teprve poté, kdy zákon nabyl účinnosti, nezávisle na tom, jak dlouhá byla doba, která uplynula mezi jeho platností a účinností. Totéž platí, pokud se týče praktických zkušeností s působením zákona. Ani ty nelze přirozeně vyčíst z textu právní normy, ani kdyby na její studování bylo deset let času, nýbrž jedině a výlučně z její praktické aplikace.

Problém sociální účinnosti tedy zůstává a nemůže být vyřešen toliko vztahem platnosti a právní účinnosti, nýbrž souvisí se stabilitou práva. Časté měnění platného práva znamená časté zasahování do každodenního života společnosti i jedinců a tudíž jeho rozkolísávání, dezorientování. To má za následek i snižování autority práva ve vědomí lidí a snižuje to efektivnost společenského působení nejen té či oné právní normy, ale práva vůbec.

4. Použitelnost (aplikovatelnost) právní normy

Právní norma může být aplikována od doby, kdy se stala účinnou, a po dobu, kdy je účinnou. Časové rozmezí její aplikovatelnosti je tedy dáno dobou její účinnosti.

Její aplikovatelnost je však různá podle toho, zda jde o právní normu kogentní nebo dispozitivní. (Viz výše v části čtvrté, III. 2.3.) Na rozdíl od právní normy kogentní, která je aplikovatelná, nastane-li její skutková podstata, vždy a nutně, je právní norma dispozitivní aplikovatelná jen tehdy, nebyla-li nahrazena právní normou autonomní.

V. Působnost právní normy

Výrazu *působnost* zákona, resp. právní normy, se používá ve dvojném smyslu, jednak ve smyslu *sociologickém*, o čemž bylo vylouženo výše v části třetí, a jednak ve smyslu *technickém*, tj. ve smyslu mezi působností právního předpisu, resp. právní normy.

V tomto smyslu se rozeznává působnost

- a) *věcná*, která odpovídá na otázku, pro jaké skutkové podstaty právní předpis platí,
- b) *časová*, která dává odpověď na otázku, kdy počíná a kdy končí účinnost právního předpisu, resp. zda v době, kdy se klade otázka časové působnosti, je či není právní předpis účinný,
- c) *prostorová*, někdy zjednodušeně zvaná *místní* (teritoriální), která odpovídá na otázku, na kterém území právní předpis platí, resp. je účinný, a v jaké míře platí nad tímto územím (zejména např. v letadle) a pod tímto územím,
- d) *osobní*, která odpovídá na otázku, pro které osoby právní předpis platí. Tato působnost má dvojitý aspekt: jednak implikuje otázku platnosti právního předpisu pro cizí státní příslušníky a pro vlastní státní příslušníky v cizině a jednak otázku,

zda je právní předpis adresován komukoli anebo jen určitým skupinám subjektů, např. podnikatelům, vojákům, advokátům atd.

VI. Bezrozpornost právního řádu

Významným právněpolitickým i logickým požadavkem právní jistoty je bezrozpornost právního řádu jako normového systému, tj. vnitřní bezrozpornost právních norem a vzájemná bezrozpornost více právních norem.

Rozpornost právních norem je buď

- a) *logická*,²⁰³ která spočívá v neslučitelnosti současně platnosti normativních vět, „má být p“ a „má být -p“, resp. „má být p“ a „nemá být p“, nebo
- b) *praxeologická*,²⁰⁴ která spočívá v rozporu mezi cíli, k jejichž dosažení působí právní normy. Tato rozpornost bývá nazývána praxeologickou nerozhodností právních norem.

Příkladem rozporu logického je vztah mezi § 101 odst. 2 a § 105 ObčZ. Podle prvního se nepromlčuje vlastnické právo, podle druhého se však promlčuje dědická žaloba /hereditas petitio/, která ovšem může směřovat i k vydání věci od toho, kdo ji zdánlivě nabyl jako nepravý dědic. Dědická žaloba na vydání věci od nepravého dědice se tedy podle § 101 odst. 2 ObčZ nepromlčuje a podle § 105 téhož zákoníku se promlčuje.

Odstraňování logických rozporů je možné jediné cestou interpretace, která je v těchto případech právoformná, dotváří právo. Kromě obvyklých interpretačních pravidel při ní napomáhají i výše zmíněné zásady lex posterior derogat priori a zejména zásady lex specialis derogat generali a lex superior derogat inferiori. Praxeologická nerozhodnost aplikací právní normy nebrání, působí však nežádoucí následky její aplikace.

Část desátá: Právní argumentace, interpretace a právní spor

LITERATURA: Alexy R., Theorie der juristischen Argumentation, Frankfurt a. M., 1991; Berka, K., K pojmu interpretace, Stát a právo 1989, č. 27; Bund, E., Juristische Logik und Argumentation, Freiburg i. Br. 1983; Čapek, J., Interpretace socialistického práva, Praha 1983; Kalinowski, G., Introduction à la logique juridique, Paris 1965; Khol, J., Interpretací procesy: podstata, pojety, užiti, Stát a právo 1989 č. 27; Klug, U., Juristische Logik, 4. Aufl., Berlin-Heidelberg-New York 1966; Knapp, V., Zvláštní logické argumenty v tvorbě práva, Právník 1979; Knapp, V., Interpretace v právu, Stát a právo 1989, č. 27; Knapp, V., Sprachliche Kommunikation im Gerichtsverfahren, in: Schriftenreihe Methodologie (Festschrift J. Wagner), Leipzig 1985; Knapp, V., Holländer, P. (red.), Právne myslenie a logika, Bratislava 1989; Koch, H. J., Rüssmann, H., Juristische Begründungslehre, München 1982; Neumann, U., Juristische Argumentationslehre, Darmstadt 1986; Pezzenik, A., Grundlagen der juristischen Argumentation, Wien-New York 1983; Perelman, Ch., Logique juridique, Paris 1976; Viehweg, Th., Topik und Jurisprudenz, 3. Aufl., München 1965; Weinberger, O., Základy právní logiky, Brno 1993; Wróblewski, J., Zagadnienia teorii wykładni prawa ludowego, Warszawa 1959; Zippelius, R., Rechtsphilosophie, München 1982.

I. Základy právní argumentace

1. Argumentace a interpretace

1.1. Teorie právní argumentace²⁰⁵ vycházejí, velmi zjednodušeně vyjádřeno, z toho, že právní věda není věda axiomatická,²⁰⁶ ale věda „argumentativní“.²⁰⁷ To znamená, že poznání práva, právních institutů atd. a důsledně ani zjištění quid iuris v určitém případě nelze odvozovat z axiomů, nýbrž je zpravidla třeba se ho dobrat *argumentací* pro několik z více možností.

1.2. Pojem argumentace vysvětluje O. Weinberger tak, že se jím rozumí „racionální postup, kterým určujeme a odůvodňujeme své přesvědčení nebo kterým přesvědčujeme své posluchače“.²⁰⁸

Tato explikace je formulována disjunktivně a tak je třeba jí rozumět. Argumentací se tedy podle této koncepce, kterou je možno považovat za zdařilou, rozumí jednak odůvodňování vlastního přesvědčení o něčem, třeba i bez úmyslu přesvědčit o tom i někoho jiného, ale i přesvědčování někoho o něčem, aniž o tom nutně byl přesvědčen ten sám, kdo přesvědčuje, tedy ten, kdo argumentuje. Argumentací může být i obojí zároveň, tj. odůvodňování svého přesvědčení o něčem s účelem přesvědčit o tom jiného. V právní praxi, zejména v právním, tj. soudním a jiném řízení, má hlavní význam argumentace v druhém z obou uvede-

²⁰⁵ Z mnoha prací o právní argumentaci lze upozornit na českému čtenáři přístupnou práci O. Weinbergera, Základy právní logiky, s. 214 an.; dále viz Knapp, V., Holländer, P. (red.), Právne myslenie a logika, s. 130 an.

²⁰⁶ O obtížích vytvoření axiomatické právní vědy píše Bund, E., Juristische Logik und Argumentation, s. 103 an. V naší literatuře učinil pokus o axiomatický výklad občanského soudního řízení V. Steiner, Základní otázky občanského práva procesního, s. 44 an.

²⁰⁷ Slov. Zippelius, R., Rechtsphilosophie, s. 209 an.
²⁰⁸ Weinberger, O., op. cit. v pozn., s. 214.

²⁰³ Viz např. Holländer, P., Problém normativnej rozpornosti v práve.

²⁰⁴ Viz např. Ziembin'ski, Z., O rodzajach niezgodnosci norm.